

Miért Gitta?

GITTA

AZ alábbiakban egy fordítói döntésemet szeretném megindokolni. A mű, amelyet fordítok, Goethe *Faustja*, a döntés pedig az első rész hősnőjének nevével kapcsolatos. A név az eredetiben „Gretchen”, a magyar szövegben „Gitta”.

Miért?

Mielőtt erre válaszolnék, meg kell kérdeznem azt is: miért fordítjuk, ha fordítjuk a személyneveket? Röviden: a kulturális kontextus kedvéért. Színművek esetében azért is, mert gyakori, hogy az eredeti név nehezen ejthető ki, és egyáltalán, „nem működik” a magyar színpadi szövegben. Például a *Faust* második részében színre lépő három Hatalmaság német neve – Raufebold, Habebald és Haltefest – a magyar olvasónak, nézőnek semmit sem mond. Magyar megfelelőjük – Hajbakapdi, Harácsoldi és Visszatarcsi – már valamivel beszédesebb.

Persze, nemcsak a személynevekre vonatkozik a kontextusteremtés lehetősége, olykor kívánalma. A második rész egyik polgárháborús jelenetében a Császár egyik felderítője így beszél az Ellencsászár híveiről:

*„Egy a tábor, egy a zászló,
Mind követi: birka nép!”*

Ez aktuálisnak, sőt aktualizálónak érződik. De aztán utánanéztam: a második rész előző fordítója, Kálnoky László már hatvan évvel ezelőtt is ugyanezt a kifejezést használta, csak éppen egybeírva, így: „birkanép”. A magyar olvasó számára ez magától értetődik, nincs mit magyarázni rajta, és az 1950-es években sem volt szükség magyarázatra. Bezzeg Ulrich Gaier 2002-ben a kíváncsi német olvasónak ezt a kommentárt fűzi a nagy mű 10406. sorához: „A birkanyáj mindig a vezérürüt követi.”

Az első részt annak idején, hat évtizeddel ezelőtt nem Kálnoky László, hanem Jékely Zoltán ültette át. Ő is arra a belátásra jutott, hogy a „Gretchen” magyarul nem jól mondható, le kell fordítani. Le is fordította. Nála a név: Margit.

Igen ám, de Goethe nem egy, hanem két különböző néven emlegeti a Faust által elcsábított polgárlányt. Eleinte „Margarete”, később, egy bizonyos ponton túl már „Gretchen”. Jékely nagy lírai költő volt, és nyilván egységben akarta látni a bájjos, egyszersmind tragikus nőalakot. Így tehát egységesítette a két névváltozatot, mindkettőt mindvégig Margitnak fordította.

Pedig a névváltoztatásnak drámai jelentősége van, és fontos fogódzót ad mind a rendezőnek, mind a színésznőnek a szerep megformálásához.

Az már önmagában véve súlyos jelentést hordoz, ha egy nőnek van egy négy szótagból álló, komoly neve, és abból egyszerre csak egy fele olyan hosszú becenév lesz. Képzeljük csak el: valakit Erzsébet királynőnek szólítunk tíz jeleneten át, és a tizenegyedikben lesz belőle Böbe baba. Ez bizony lefokozás. Különösen akkor, ha a beczés mögött becsmérés rejlik. Nagyon el van rejtve, de ott van.

A Maragarete, magyarul Margaréta név görög eredetű, és azt jelenti: gyöngy. Talán erre utal Mephistopheles, Goethe cinikus megmondóembere, amikor így szól a lány szomzédasszonyához:

*„Saját tüzhely – így a példabeszéd –
S jó asszony felülmúlja gyöngy becsét.”*

Az, hogy a lány már nem Margarete, hanem csak Gretchen, azt is jelenti, hogy megszűnt gyöngynek lenni.

Margarete akkor válik Gretchenné, amikor először odaadja magát Faustnak. Nem derül ki a műből, meddig tartott a viszonyuk, és milyen gyakran voltak együtt. Az viszont kiderül, hogy a lány az együttlétek érdekében megmérgezte az anyját. Nem ezt akarta, de ezt tette. Azt hitte, altatószert kever az italába, de a szer mérge volt. Később bátyja halála miatt is felelőség terheli. Végül pedig, miután Faust teherbe ejtette, és magára hagyta, vízbe fojtja újszülöttjét. Súlyos bűnök terhelik, de Goethe ábrázolásában mégis megmarad tiszta nőnek. Tiszta nő, mégis olyan súlyú szégyen és jogos lelkifurdalás nehezedik rá, hogy azt képtelen hordozni, összeroppan. Sok minden lehet, akár üdvözült lélek is, de gyöngy már nem.

A Gretchen névnek a régi német nyelvben pejoratív mellékjelentése volt. Könnyűvérű lányt, sőt akár ringyót is jelenthetett. Ez a jelentés a mai német nyelvben már nincs meg, de a Goethe-kori olvasó még emlékezett rá. Amúgy pedig nem ritkaság, hogy akár férfi, akár női becenévhez negatív jelentés társul. Minden nyelvben, a magyarban is. Gondol-

Esterházy Gitta és Péter, Dunaszerdahely, 2013. április 13. (Szigeti László felvétele)

junk például a „geci” szóra, amelyen annyira eluralkodott a trágár, köznévi mellékjelentés, hogy mára el is felejtődött: eredetileg a Gergely becéző alakja volt. A „maca” pedig, sőt a „mancika” is mint köznévi körülbelül ugyanazt jelenti, mint a régi németben a Gretchen. Ráadásul ezek is a Margit becéző formái.

Jó, de ezek után fordítsam Goethe hősnőjének nevét Mancinak vagy Macának?

Szó sem lehet róla. Egy ilyen név részben komikus, részben alantas volna. Márpedig Gretchen a legkevésbé sem komikus vagy alantas. A német olvasótól is távol áll, hogy ilyesmi jusson eszébe róla. Goethe határozottan jelzi, ha ilyesmit akar. Ilyen például az „Eilebeute”, egy züllött markotányosné neve, amely Kálnokynál „Zsebella”, nálam „Markecolina”. A Gretchen esetében kétszázötven év alatt visszaszorult, majd eltűnt a becsmérő mellékjelentés. Olyan magyar női név kell tehát, amely nem hordoz ilyesmit.

Ezenkívül az kell, hogy G betűvel kezdődjön, két szótagból álljon, és könnyű legyen ki mondani. Nem hátrány, ha van valami köze a Margaréta vagy Margit névhez.

Az általam választott név, a Gitta mindezeket a feltételeket teljesíti. Még az utolsót is, hiszen tekinthető a Margithoz közel álló Margitta név rövidítésének.

És ezzel ismét ott vagyunk a kulturális kontextusnál. Vannak személynevek, amelyek benne élnek a magyar irodalomban, mégpedig azért, mert egy író vagy költő meghonosította őket. Hosszan sorolhatnám a példákat Dugonics András Etelkájától a Szabó Lőrinc által írt Lóci-versekig. A Margitta nevet Ady Endre gyökereztetette meg a magyar irodalomban. A Gitta nevet pedig Esterházy Péter.

Írásom az előző mondat alanyáról szól, noha eddig egyáltalán nem beszéltem róla, és ez után sem fogok. Nem mondom el, melyek a kedvenc Esterházy-könyveim, éppen csak utalok rá, hogy minden korszakából vannak ilyenek. Nem fejem ki sem azt, miért tartom szeretetreméltó embernek, sem pedig azt, miért tisztetem és becsülöm, csak nagy általánosságban jelzem, hogy ennek számos oka van, irodalmiak és irodalmon kívüliek egyaránt. Nem mesélek róla anekdotákat, noha kedvem volna felidézni egy tanulságos beszélgetést, amelyet egy Münchenben élő rokonával folytattam Péter közéleti szerepléséről. Nem állítom, hogy jól öregszik, mert ezzel csak olyasmit állítanék, hogy nem butult el, és nem esett szét, ez pedig nem állítás, hanem tagadás, még akkor is, ha igaz. Másrészt nem lehet jól öregedni, csak kevésbé rosszul, még akkor is, ha ősz haj tekintetében Péter mára utolérte a harminc évvel ezelőtti Mészöly Miklóst.

Goethehez fűződő viszonyát sem mérlegelem, holott műveiben volnának ehhez támpontok. Mindössze annyit mondok, hogy Gretchen nevének magyar fordítása neki köszönhetően nem kontextus nélküli. (Ez is tagadás, de állító célzatú.) Magyarán szólva: az új magyar *Faust*-fordításnak van valami köze Esterházy Péterhez, és neki is van valami köze a magyar *Faust*-receptióhoz. Kis magyar faúsztatás.

Szóval, nem beszélek Péterről. Az írásban többek között az a szép, hogy elhallgatással vagy a tárgy ide-oda terelésével is sok mindent ki lehet fejezni. Nem róla beszélek, ez a néhány bekezdés mégis róla szól, ahogyan kérésem is, amelyet az ördög fordítójaként Istenhez intézek: éltesse sokáig.

